Урок. Синоніми та антоніми

урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Багатство синонімів — одна з питомих ознак багатства мови взагалі.» — М. Рильський

Проблемне питання уроку: Якщо синоніми означають майже те саме, чому в реченні не завжди можна поставити одне замість іншого?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає ознаки синонімів і антонімів та пояснює, чим вони відрізняються • Учень/учениця наводить приклади лексичних і фразеологічних синонімів та антонімів із підручника • Учень/учениця записує синонімічний ряд і називає в ньому стрижневе слово	• Учень/учениця знаходить у реченні синоніми та антоніми й визначає, чи вони загальномовні, чи контекстуальні • Учень/учениця застосовує правило добору синонімів і виправляє помилку у сполучуваності слів • Учень/учениця пояснює, яку роль виконують синоніми й антоніми в мовленні	• Учень/учениця усвідомлює значення точного добору слова для культури власного мовлення • Учень/учениця цінує багатство синонімів української мови як ознаку багатства самої мови

Базові поняття і терміни

синоніми, синонімічний ряд, стрижневе слово, антоніми, контекстуальні антоніми, фразеологічні синоніми.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею
- спостереження за прикладами з художніх творів
- редагування словосполучень і речень

Обладнання та реактиви

- підручник Авраменка, 10 клас, § 6, с. 27–33

- таблиця «Синоніми й антоніми» для заповнення в парах (аркуш із двома стовпчиками)
- слайд із прикладами синонімічних рядів і пар антонімів з підручника
- тлумачний словник і «Словник синонімів української мови» (на кожну пару, паперовий або на екрані)
- аркуші із завданнями для закріплення

Демонстрації

- Слайд зі словосполученнями дефект у товарі, недолік у роботі, вада в характері людини, дефект у характері людини — помічаємо, що близькі за значенням слова не завжди поєднуються з тими самими словами
- Синонімічний ряд іти, прямувати, простувати, ступати, крокувати, чимчикувати, шкандибати — помічаємо стрижневе слово, до якого додаються відтінки значення
- Пари жорстокий і ніжний, темний і світлий, початок і кінець, віра і зневіра — помічаємо, що антоніми утворюють пари, а не ряди, і мають діаметрально протилежне значення

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — речення з творів Є. Маланюка та М. Старицького як матеріал для пошуку антонімів, у тому числі контекстуальних
- Іноземна мова — грецьке походження термінів синонім і антонім, про яке учні дізнаються з тексту підручника

Місце уроку в темі

Попередній урок: На попередньому уроці вивчали лексичне значення слова та багатозначність, і сьогодні ця тема допомагає зрозуміти відтінки значень.

Наступний урок: На наступному уроці вивчатимемо пароніми (§ 7), тобто слова, близькі за звучанням.

Безпека

- Під час роботи в парах не пересувати парти й не залишати сумки в проході між рядами.
- Паперові словники й підручники тримати на парті, не складати стосами на краю.
- Слайд на екрані показувати з проєктора, до кабелів і розеток учні не підходять.
- Смартфони під час уроку лежать екраном донизу й використовуються лише на вказівку вчителя для перевірки слова в онлайн-словнику.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й коротко пояснює план роботи.

Учні: Вітаються, готують зошити, підручники й ручки, налаштовуються на роботу.

Привітання, перевірка присутності й готовності до уроку, оголошення теми «Синоніми та антоніми».

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм із попередньої теми, ставить запитання по черзі й просить відповідь записати одним рядком у зошиті.

Учні: Кожен письмово відповідає одним рядком, потім кілька учнів зачитують свої відповіді, клас звіряє.

Мозковий штурм. Запитання й очікувані відповіді 1. Що називають лексичним значенням слова? Відповідь. Те, що слово означає, змістове наповнення слова. 2. Яке слово називають багатозначним? Відповідь. Слово, що має кілька значень. 3. Наведіть приклад багатозначного слова з прямим і переносним значенням. Відповідь. Суха тканина (пряме значення) і суха розмова (переносне значення). 4. Якою частиною мови є слово жорстокий? Відповідь. Прикметником. 5. Чим відрізняються стилістичним забарвленням слова базікати й говорити? Відповідь. Слово базікати розмовне, а слово говорити нейтральне.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання, не пояснюючи відповіді.

Учні: Спостерігають, висловлюють здогадки одним-двома реченнями, чують проблемне питання.

Приклад 1. Скажемо дефект у товарі, недолік у роботі, вада в характері людини, але не скажемо дефект у характері людини, хоча слова дефект, недолік, вада близькі за значенням. Приклад 2. Речення Вишукане поводження, стильний одяг, милосердя, аристократизм і Витончені манери, модне вбрання, співчутливість, шляхетність описують ознаки панів і панянок на світлинах, але слова в них не абсолютно тотожні (Авраменко, с. 27). Приклад 3. У тексті Навесні прилетіла ластівка. Пташина зліпила гніздо під стріхою слова ластівка й пташина зовсім різні, але тут називають одну істоту (Глазова, с. 38). Проблемне питання. Якщо синоніми означають майже те саме, чому в реченні не завжди можна поставити одне замість іншого?

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. Керує роботою з текстом підручника, показує демонстрації поруч із поясненнями, перевіряє таблиці в парах і підводить до висновків.

Учні: Працюють із текстом § 6, заповнюють таблицю в парах, спостерігають за прикладами з художніх творів і формулюють висновки.

Активність 1. Робота з текстом підручника, § 6, с. 27–28 (8 хв). Учні читають означення й складають опорний конспект із трьох пунктів. Продукт: конспект у зошиті. Запитання 1. Що називають синонімами? Відповідь. Близькі за значенням слова, наприклад горизонт, обрій, небосхил (Авраменко, с. 27). Запитання 2. Чим можуть різнитися синоніми? Відповідь. Відтінками значення, стилістичним забарвленням, можливістю поєднуватися з іншими словами. Запитання 3. Яке слово в ряду стрижневе? Відповідь. Те, навколо якого групуються синоніми, воно є носієм загального значення й стилістично нейтральне. У ряду іти, прямувати, простувати, ступати, крокувати, чимчикувати, шкандибати стрижневе слово іти. Запитання 4. Що ще треба знати про синонімічний ряд? Відповідь. Слова ряду належать до однієї частини мови, а синоніми можуть бути й тотожними за значенням, наприклад процент і відсоток (Авраменко, с. 27; Глазова, с. 36 і 37). Запитання 5. Що означають грецькі слова, від яких походять терміни? Відповідь. Слово синонім означає «однойменний», а слово антонім утворено зі слів «проти» й «ім'я» (Авраменко, с. 27). Демонстрація. Слайд із рядом іти, прямувати, простувати, ступати, крокувати, чимчикувати, шкандибати. Учні помічають стрижневе слово. Активність 2. Заповнення таблиці в парах (7 хв). Колонки таблиці «Синоніми» і «Антоніми», рядки «Означення», «Приклади», «Чи утворюють ряд, чи пару», «Частина мови». Продукт: заповнена таблиця. Еталон заповнення. Синоніми близькі за значенням, приклади горизонт, обрій, небосхил, утворюють ряд. Антоніми протилежні за значенням, приклади темний і світлий, сідати і уставати, жорстокий і ніжний, утворюють пари й переважно належать до однієї частини мови (Авраменко, с. 27). Демонстрація. Слайд із парами антонімів. Учні помічають, що антоніми мають діаметрально протилежне значення. Активність 3. Спостереження за прикладами (6 хв). Учні розглядають речення і відповідають на запитання «що спільного в цих словах і чим вони різняться?». Продукт: три висновки. Спостереження 1. У реченні В далечині туманній, темній, димній злилися низина і вишина слова низина і вишина антоніми (Авраменко, с. 28). Спостереження 2. У реченні Не знаний нам початок і кінець слова початок і кінець антоніми, а пара віра і зневіра також антонімічна (Авраменко, с. 28). Спостереження 3. Речення Співай, ридай і будь готовий замість лаврового терновий вінець узяти на чоло (М. Старицький) ілюструє контекстуальні антоніми, які протиставляються лише в певному контексті (Авраменко, с. 28). Спостереження 4. Фразеологізми також вступають у зв'язки. Як віл, як звір, як проклятий близькі за значенням, але різняться відтінками, а хоч греблю гати і як кіт наплакав протилежні (Авраменко, с. 27 і 28). Висновки. Синоніми мають відтінки значення, тому заміна можлива лише з урахуванням контексту й сполучуваності. Антоніми можуть бути загальномовними, контекстуальними й фразеологічними. Синоніми абсолютні (родина, сім'я) трапляються рідко (Глазова, с. 154).

Закріплення 9 хв

Учитель: Роздає аркуші, організовує виконання чотирьох завдань, після кожного перевіряє відповіді фронтально.

Учні: Виконують завдання письмово, потім звіряють відповіді з учителем і виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом і нагадує про проблемне питання уроку, збирає відповіді.

Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, решту вправи виконують усно.

Домашнє завдання 2 хв

> **Учитель:** Оголошує домашнє завдання, пояснює, що саме робити, відповідає на запитання.
> **Учні:** Записують завдання в щоденник і ставлять уточнювальні запитання.

Завдання для закріплення

1. Визначте, у якій парі слова є антонімами. Варіанти відповіді - жорстокий і ніжний - горизонт і обрій - століття і сторіччя - мовознавець і лінгвіст
Відповідь: жорстокий і ніжний. Це слова з діаметрально протилежним значенням. Інші пари слів є синонімами, бо близькі або тотожні за значенням.

2. Знайдіть і виправте помилку у сполучуваності слів у реченні У характері людини може бути дефект.
Відповідь: У характері людини може бути вада. Слово дефект поєднується з товаром, а слово вада з характером людини (Авраменко, с. 27).

3. Виберіть фразеологізм, близький за значенням до слова багато. Варіанти відповіді - кури не клюють - кіт наплакав - бити байдики - хоч вовком вий
Відповідь: кури не клюють. Фразеологізм кіт наплакав означає мало, бити байдики означає ледарювати, хоч вовком вий означає безвихідь (Авраменко, с. 31 і 32).

4. У тексті Біля хати росте старий дуб. Дуб розкинув віти над стріхою. слово дуб повторюється. Яким словом найкраще замінити друге вживання? Варіанти відповіді - велетень - стріха - хата - віти
Відповідь: велетень. Це контекстуальний синонім до слова дуб, його вживають, щоб уникнути повтору (Глазова, с. 38 і 39).

Диференціація

Сильним: Доберіть самостійно синонімічний ряд до слова великий, визначте стрижневе слово й поясніть різницю у відтінках значень двох слів ряду.

Підтримка: Картка-опора з алгоритмом із чотирьох кроків. Спочатку знайти слова однієї частини мови, потім визначити стрижневе слово, далі пояснити відтінок кожного слова, нарешті перевірити сполучуваність. Зразок на ряду дім, будинок, будівля, споруда, хата, помешкання, де стрижневе слово дім. За цим зразком учень розбирає ряд сміливий, хоробрий, відважний, мужній, героїчний.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати § 6, с. 27–29, повторити означення синонімів і антонімів. Виконати вправу 6 на с. 31, замінивши слова діалогу фразеологічними синонімами з довідки.

За вибором: Виконати вправу 7 на с. 31 і 32, згрупувавши фразеологізми за значенням (ледарювати, багато, мало, безвихідь, безтурботно), і скласти розповідь із п’яти-семи речень із використанням по одному фразеологізму з кожної групи.

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Кожен письмово відповідає на проблемне питання уроку одним реченням. Потім усно двоє-троє учнів зачитують відповідь і одним словом називають, яке з нових понять допомогло відповісти.

Історична довідка

Слово синонім походить від грецького слова зі значенням «однойменний», а слово антонім утворено з грецьких слів зі значенням «проти» й «ім'я». Про цінність синонімів писав М. Рильський, який вважав уміле користування ними прикметою доброго стилю. Двотомний словник синонімів української мови містить 9200 синонімічних рядів (Глазова, с. 156).

Джерела:

- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 27
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 27, 28
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 28
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 29
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 30
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 31
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 31, 32
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 32, 33
- Українська мова (Авраменко) 10 клас 2018, с. 33